СЛАВЯНСКИЙ МИР

В НАСТОЯЩЕМ И ПРОШЛОМ

Памяти Владимира Павловича Гудкова

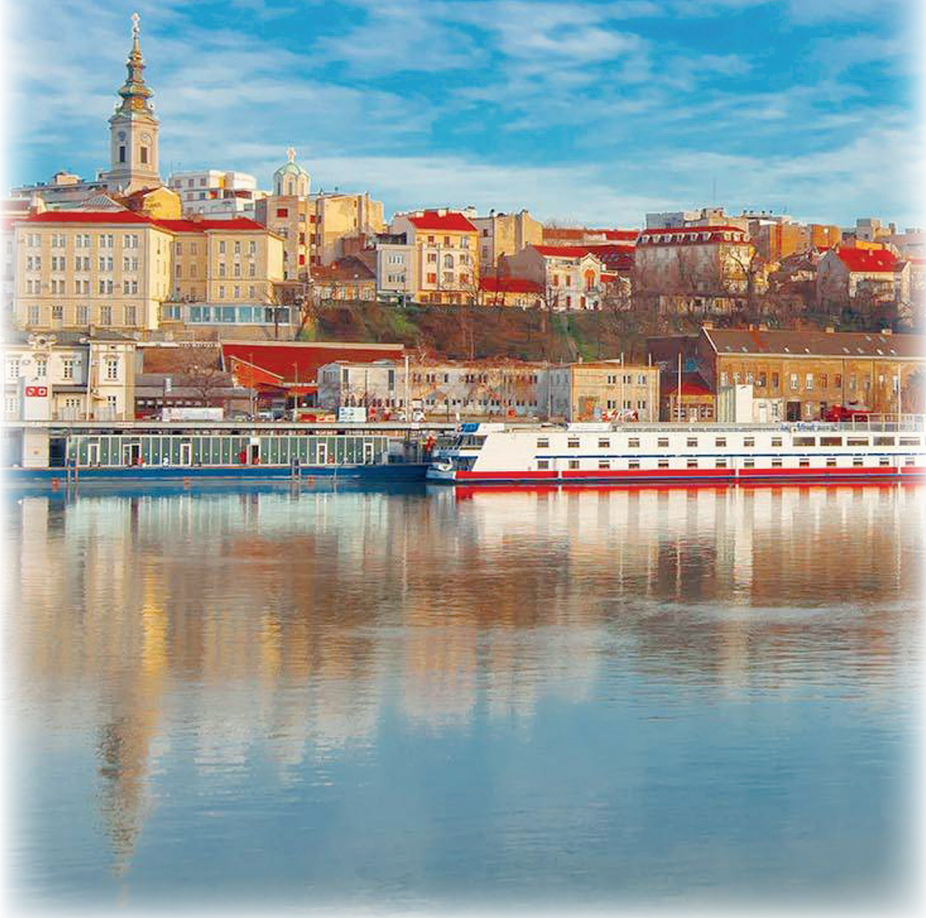

совокупность статей, опубликованны
на сербском и русском языках в ~~Юг~~
бии (СФРЮ) и России (СССР), по вопроса
тики ~~[illegible]~~ сербского и хорватского
ратурного языка (языков) или, иначе
по вопросам грамматики, воплощённы
художественных и научных текстах се
горских, хорватских и боснийских авто

С сербским (сербским и хорватск
я познакомился в семнадцатилетнем во
когда, окончив в 1951 году московскую школу, посту
филологический факультет МГУ имен
моносова и волей деканата зачислен
языковую группу славянского отделени
давая нам язык вернувшийся в конце вто
войны на родину из Югославии бывший
Илья Ильич Толстой, внук Льва Николаев
Благодаря природной интеллигентности
ной ментальной восприимчивости Илья

1951 год — это было время кульминация советско-югославского партийно-государстве конфликта, лишившего нас, учащихся, конта с носителями языка, современной югославской к и литературы. Все начальные сведения о серб языке мы получили преимущественно из усн И. И. Толстого (который, кстати сказать, как мы понял, владел сербской речью лучше многих дру осевших в Югославии россиян).

Изучая грамматический строй языка по объяснениям ~~учителя~~ наставника и из шихся в ~~в~~ университетской библиотеке нем серб книг по славянским языкам, в том числе с изданий сербских грамматик и, естественно, сравн грамматическую структуру сербского языка с родн венским языком, я был, ~~даже~~, так сказать, зе лован одним главным явлением, не имеющим аналога русском. Это конструкция, состоящая из прош лого времени с союзом (или частицей) да, заменяет инфинитив (могу казати = могу

В доступных грамматических описаниях н

Посвящается памяти
Владимира Павловича ГУДКОВА

МОСКОВСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
имени М. В. ЛОМОНОСОВА
Филологический факультет

СЛАВЯНСКИЙ МИР В НАСТОЯЩЕМ И ПРОШЛОМ

Памяти Владимира Павловича Гудкова

Сборник статей

МАКС ПРЕСС

МОСКВА – 2022

УДК 811.163.4
ББК 81.2Сер-3+Хор-3
С47

Публикуется по постановлению Редакционно-издательского совета филологического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова

Рецензенты:

Т. С. Мочалова – канд. филол. наук, доцент
(Дипломатическая академия МИД России);

О. А. Остапчук – канд. филол. наук, доцент
(МГУ имени М. В. Ломоносова)

С47 **Славянский мир в настоящем и прошлом.** Памяти Владимира Павловича Гудкова : сборник статей / Под ред. Е.И. Якушкиной. — Москва : МАКС Пресс, 2022. — 224 с.

ISBN 978-5-317-06776-2
https://doi.org/10.29003/m2652.978-5-317-06776-2

Сборник включает доклады, прочитанные на конференции памяти Владимира Павловича Гудкова (МГУ, филологический факультет, 24–25 мая 2021 г.), известного отечественного сербокроатиста, с 1991 по 2010 год заведовавшего кафедрой славянской филологии филологического факультета МГУ. Помимо статей, освещающих различные аспекты деятельности В.П. Гудкова как педагога, в сборник вошли работы, связанные с его научными интересами в области языкознания и литературоведения. Книга предназначена для специалистов-филологов, в том числе студентов и аспирантов, славистов и русистов.

Ключевые слова: славистика, В. П. Гудков, славянские языки, славянские литературы, сербский язык.

УДК 811.163.4
ББК 81.2Сер-3+Хор-3

ISBN 978-5-317-06776-2

© Авторы, 2022
© Якушкина Е. А., редактирование, 2022
© Оформление. ООО «МАКС Пресс», 2022

Содержание

ВОСПОМИНАНИЯ

С.А. Жук, Г.П. Тыртова. Владимир Павлович Гудков – наш учитель, педагог и учёный 5

Е.Н. Ковтун. Учебно-методическая деятельность В.П. Гудкова и создание концепции филологического образования 11

Е.В. Тимонина. Вклад В.П. Гудкова в создание школы переводчиков-синхронистов славянских языков МГУ.....20

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Н.Е. Ананьева. Полонизмы в историческом романе-календариуме Бориса Акунина «Седмица Трехглазого» 26

М.Н. Белова. Модальность в «Рыбном букваре» Петра Берона 1824 года 35

Ж.Ж. Варбот. Заметки по сербскохорватской этимологии.....47

М.М. Громова. Словенские народные сказки и легенды в переводах на русский язык (1861–1904 гг.) 51

И.Е. Иванова. Своеобразие сербской пунктуации в сопоставлении с русской 59

M. Kalezić. On Serbian nalep/nalijen ‘Aconitum napellus’.....66

М.Ю. Котова, В.М. Мокиенко. Восточнославянско-сербские паремиологические параллели.....76

В.Г. Кульпина. О системных и текстовых показателях эволюции цветового зрения (на материале русского и польского языков) 86

К.В. Лифанов. Попытки кодификации «восточнословацкого» литературного языка 97

О.А. Просвирина. Контрастивный метод в сербистике и наследие Радована Кошутича 106

И.А. Седакова. Семантическая асимметрия ряда однокоренных прилагательных в болгарском и русском языках 113

М.Љ. Спасојевић. Доприноси проф. В.П. Гудкова морфологији савременог српског књижевног језика.....123

С.З. Танасић. Пасивна дијатеза у српском језику – у научној и граматичкој литератури.....134

С.М. Толстая. Наблюдения над сербскими заговорами: формулы аномальности 151

Ю.Ю. Юдова. Онлайн-образование в школах Сербии в период пандемии коронавируса 159

Е.И. Якушкина. Различия в лексике центральноюжнославянского диалектного континуума 169

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

И.Е. Адельгейм. «Дыры, щели, шрамы…»: Валбжих как пространство неукорененности в прозе Иоанны Батор 178

М. Браксаторис. Идея множественности обитаемых миров в словацкой поэзии эпохи Просвещения (с учётом русского литературного контекста) 187

О.В. Гусева. Неолингвизм в современной польской поэзии 198

С.Н. Мещеряков. Творчество Иво Андрича в оценке российского литературоведения 1990-х гг. 206

А.Г. Шешкен. Сербско-русское научное взаимодействие в 1920–1930-е гг.: фактор русской эмиграции 214

С.З. Танасић

Пасивна дијатеза у српском језику – у научној и граматичкој литератури

Развој српског страндардног језика у двадесетог веку карактерише и раст употребе пасивних реченица; крајем века њихов раст представља једну битну карактеристику српског језика. Зато је интересантно да се види шта се у међувремену догађало у српској научној и граматичкој литератури у вези са пасивом у српском језику. Колико је он проучаван сразмерно том расту продуктивности пасивних реченица и колико је и како то представљано у граматикама. Занимљиво је питање ли се о пасиву данас можемо довољно упознати у савременим граматикама или је потребно трагати за информацијом о њему у научној литератури. После проведене анализе може се рећи да наше граматике које су у употреби не нуде информације о пасиву ни у складу с местом пасивних реченица у савременом српском стандардноим језику ни у складу са постојећим информацијама у српској лингвистичкој литератури.

Кључне речи: српски језик; пасивне реченице; продуктивност; научна литература; граматичка литература.

Пассивная диатеза в сербском языке – в научной и грамматической литературе

С.З. Танасич

Развитие сербского стандартного языка в двадцатом веке характеризуется и ростом употребления пассивных предложений; в конце века их рост представляет собой один из существенных признаков сербского языка. По этой причине интересно рассмотреть, что тем временем происходило в сербской научной и грамматической литературе в связи с пассивом в сербском языке, насколько был изучен рост продуктивности пассивных предложений, в какой мере и как это было показано в грамматиках. Внимание посвящено и интересному вопросу – возможно ли о пассиве сегодня узнать достаточно из современных грамматик или надо искать информацию о нем в научной литературе. После проведенного анализа можно сказать, что наши грамматики, которыми пользуемся, не содержат информацию о пассиве ни в соответствии с местом пассивных предложений в современном сербском стандартном языке, ни в соответствии с существующей информацией в сербской лингвистической литературе.

Ключевые слова: сербский язык, пассивные предложения, продуктивность, научная литература, грамматическая литература.

Passive Diathesis in the Serbian Language – a Review of Scientific and Grammatical Literature

Sreto Z. Tanasić

The development of the contemporary standard Serbian language in the twentieth century is characterized by greater use of passive sentences; at the end of the century, it is an important feature of the Serbian language. For that reason, it is interesting to review the scientific and grammatical literature and to see whether passive sentences have been studied in proportion to their great use (productivity) and to find out how much and in what way it is represented in Serbian grammars. It is also interesting to find out whether modern grammars offer enough information about the passive or whether it is necessary to search for information about it in the additional scientific literature. According to our insight into grammars, it can be said that the passive is not described in our grammars either in accordance with the place that passive sentences have in our standard language or in accordance with the existing information in the linguistic literature.

Keywords: Serbian language, passive sentences, productivity, scientific literature, grammatical literature.

Повод за излагање на ову тему није само у чињеница што сам се дуго времена бавио том темом, него је и једна новија процена о месту пасива у савременом српском језику. Наиме, академик Милорад Радовановић у раду "Српски језик данас: главне теме", објављеном 2007, а који је имао кратку предисторију у виду претходних верзија, пише да је српски језик данас подложан "целом сплету збивања што их уопштено зовемо језицима у контакту односно културама у контакту", па каже и следеће: "Овде зато доносим преглед инвентара језичких промена што би их ваљало са становишта стандардној језичке норме преиспитати..." (Радовановић 2007: 244). И у тај инвентар је уврстио и раст продуктивности пасивних структура (Радовановић 2007: 245). Ова тврдња је супротна једној давнашњој тврдњи академика Александра Белића да "народни наш језик зна за глаголско трпно стање, али не зна за

трпне реченице” зато што се у тим реченицама обично не исказује агенс (термин, наравно, није Белићев), те да пасивне реченице нису употребљаване у народном језику, али му нису супротне јер су у њему глаголски облици трпног стања добро развијени (Белић 1933: 264). За њиме су ове тврдње у сличним варијацијама понављали његови ученици и настављачи проучавања и описа српског језика Михаило Стевановић (Стевановић 1970: 354; Светозар Марковић (Marković 1970: 230) и др.

Ако је, дакле, Милорад Радовановић изнео овакву оцену, која обеснажује дуго понављану тврдњу да за српски језик није карактеристична употреба пасивних реченица, свакако да је то учинио на основу увида у савремено стање у језику, за разлику од оних лингвиста и граматичара који су и седамдесетих година, и касније, понављали Белићево мишљење. Бавећи се дуже време пасивом у српском језику, увек на грађи из савременог српског језика и из различитих функционалних стилова, и пре Радовановићеве тврдње сам и сâм стекао мишљење да Белићева и тврдња његових настављача не важи за савремено стање у српском стандардном језику. Ово потврђује и чињеница да пасивне реченице с трпним придевима нису необичне ни у делу Иве Андрића, а познато је да су наши писци у двадесетом веку, и посебно Иво Андрић, поштовали мишљење граматичара, а што ће опет рећи да се оно већ од средине 20. века није могло одржати у вези са статусом пасивних реченица. Учинило ми се зато разложним да видим шта се у међувремену догађало у српској научној и граматичкој литератури у вези са пасивом у српском језику. Колико је он проучаван сразмерно том расту продуктивности и колико је и како то представљано у граматикама. Да ли се о пасиву данас можемо упознати у савременим граматикама довољно или је потребно трагати за информацијом о њему у научним радовима и колико се ту можемо обавестити или морамо тражити одговоре и у језичкој грађи.

Кад се ради о научним испитивањима пасива, шира српска стручна јавност могла се упознати са овом проблематиком почетком тридесетих година 20. века преко веће студије Петра Ђорђића о трпним придевима у старословенском језику (Ђорђић

1931), где је он дао доста запажања и о стању у српском (сх.) језику. Наведено мишљење о пасиву у српском језику академик Белић је и дао управо у приказу те студије. Пре овога није било радова о пасиву. У периоду између два светска рата појавио се повећи прилог о проблематици пасива из пера професора Михаила Стевановића: о облику субјекта у пасивним реченицама (Стевановић 1937). Ту се већ говори о пасивним реченицама, не само о пасивним глаголским облицима. Аутор се осврће на то како се у дотадашњим граматикама говори о исказивању логичког субјекта у пасивним реченицама с трпним придјевом у предикату. (Даље, говорећи о овоме раду, изоставља се придев логички, а увек се на такав субјекат мисли.) Овде је он изнео и значајну тврдњу да се трпни придев у неким приликама понаша као прави придев, на што је скренуо пажњу и П. Ђорђић у своме раду. Стевановић говори о инструменталу и предлошко-падежној конструкцији *од* + *генитив* у субјекатској функцији. Он је направио разлику између тих падежа у пасивним реченицама. За конструкцију генитива с овим предлогом каже да у функцији субјекта указује на порекло радње, њом се исказује вршилац радње или стваралац стања, а за инструментал важи да означава помоћу чега се врши радња или на који начин се одржава стање (Стевановић 1937: 160). Он то поткрепљује примерима који и потврђују тврдњу: у питању су појмови који не значе лице. И за примере као: На прагу се појави Мара изубијана кишом и временом – каже да су *време* и *киша* учинили нешто, али су они ипак средство природе, дакле не стварни субјекти. За употребу инструментала у примеру: Заогрнут ризом *Богом благословенога* живота – каже да у неким случајевима инструменталом може бити исказан субјекат који је и вршилац радње и истовремено средство за одржавање насталог стања (Стевановић 1937: 162). М. Стевановић је на крају упоредио исту реченицу са инструменталом и генитивном констукцијом: Они су *од непријатеља* били опкољени: Они су *непријатељем* били опкољени. И добро је утврдио разлику: “У првој реченици *непријатељ* је само извршилац радње, а у другој уз то и сила, средство којим се опкољени држе у опсади” (Стевановић 1937: 163).

Овај први рад о пасивним реченицама, ако занемаримо рад П. Ђорђића, који се дотиче и пасива у српском језику, и Белићев приказ тог рада, показао је да није важно само знати глаголске облике с трпним придевом, него да пасивне реченице, колико год биле у то време заступљене у српској синтакси, мало или доста, захтевају потпунији опис.

Питањем значења инструментала у пасивној реченици бавила се и Милка Ивић у својој монографији о овоме падежу (Ивић 1954; [2]2005). Будући да је она у истраживању имала дијахрону и синхрону перспективу, на анализи грађе је показала да се агентивни инструментал (њен термин, који је прихватила из литературе, јесте – субјекатски инструментал) повукао из српског језика пре 15. века (Ивић 2005: 61). На његово место дошла је предлошко-падежна конструкција *од* + *генитив*, по њеној оцени то је више књишка конструкција. Инструментал у пасивној реченици може вршити друге функције, али не агентивну: убијен *тугом*, охрабрен *успехом* – појмови су који значе изазиваче (Ивић 2005: 63). И слаже се са мишљењем М. Стевановића да у примерима као Хабзбурговци притешњени *Мађарима...* не значи субјекат (= агенс) радње у пасивној реченици, већ силу, стихију која одржава насталу ситуацију "пасивне односно резултативне конструкције" (Ивић 2005: 66). Једино је субјекатски инструментал још у употреби са именицом Бог, како аутор каже, углавном у устаљеним изразима *Богом дан* (Ивић 2005: 66). У закључку још једном истиче да се инструментал у савременом српскохрватском језику јавља са функцијом спроводника вршења радње или са функцијом изазивача стања, а функцију стварног вршиоца ретко јер је мали број појава које могу доћи у обзир као самостални вршиоци, и то нису вршиоци којим би та функција најприроднија била – (тј. жива бића), него појмови који се у неким ситуацијама схватају као вршиоци, који се у другачијим ситуацијама могу схватити као спроводници вршења: вода, гром (Ивић 2005: 67).

Непосредно после овог рада појавио се рад Михаила Стевановића "Глаголски облици пасива" (Стевановић 1956). У њему аутор на почетку износи важно запажање које треба имати у виду – да облик трпног придева може имати у употреби глаголско и

придевсако значење те да у овом другом случају конструкција помоћног глагола с трпним предевом нема значење пасива. У складу с таквим понашањем трпног придева он одређује и значења глаголских облика. Прокоментарисао је у чему су слабости дотадашњих граматичара код одређивања значења поједини облика пасива. И позивајући се на чињеницу да да је пасив само кад облици с трпним придевима значе радњу истиче да је у својој граматици (тачно – С.Т.) рекао да се облици пасива за перфекат и плусквамперфекат од активних разликују само по томе што је уместо радног у њима трпни глаголски прилог (Стевановић 1956: 208). За презент је рекао да се обликом трпног придева и помоћног глагола *бивати* исказују понављане радње у садашњости (Стевановић 1956: 208) – треба рећи: неограничено понављане, тј. нереференцијалне, а да се рефлексивним пасивом исказују и појединачне и понављане радње (исто). Не помиње овде презент за стално понављане радње у форми трпног придева с помоћним глаголом *бити/будем*. Потом се поново враћа на чињеницу да се истом формом, због двоструке семантике трпног придева, исказује и глаголска радња, кад се ради о пасиву, и особина, кад нема пасива (Стевановић 1956: 209). Па каже: „И стога није лако рећи да ли је Новаковићев пример *хваљен сам* (који после њега и други, можда баш од њега, узимају) више значи да је ’хваљење мене‘ вршено (дакако у прошлости) или се њиме исказује особина коју сам ’ја‘ добио, тј. у време говора имам“ (Стевановић 1956: 209). После задржавања на неким примерима истиче да је лакше препознати пасив у реченицама с трпним придевом перфективних глагола. И заиста, има нешто код трпних придева од несвршених глагола које је наводио: посебно понашање у облику с помоћним глаголом *бити/јесам* у презенту. То посебно детаљније је протумачено у радовима Ксеније Милошевић (Милошевић 1974) и С. Танасића (Танасић 2014: 73–80), чиме се у овом раду не можемо бавити.

На крају је важно да се задржимо на Стевановићевом тумачењу форме трпни придев уз презент глагола *бити/будем*. Иако га није навео кад је говорио како се исказује садашњост облицима с трпним придевом уз форму с помоћним глаголом *бивати*, гово-

рећи о футуру II тачно констатује да су те две форме паралелно употребљавају за понављане радње у садашњости (Стевановић 1956: 213). Такође, наводи тачно да се овим обликом могу исказивати и прошле радње (да је он то први у својој граматици констатовао): Тада Јаков буде позван, називајући тачно тај облик приповедачким презентом, односно, нетачно – као и сви други до пред крај 20. века (в. Танасић 1996) – релативним презентом (Стевановић 1956: 214). И на крају, по последицама најзначајније, М. Стевановић наводи примере кад тај облик казује будуће, "предбудуће" радње, има значење "футура егзактног". Пише: да се овај облик употребљава у служби у којој се употребљава и футур егзактни актива, с обликом радног глаголског придева (Стевановић 1956: 214), што је тачно. Затим износи проблематичну тврдњу: "Зато је везу од облика презента глагола *бити* и трпног глаголског придева исправно звати футуром егзактним, а не презентом, и поред тога што се у свим службама за које смо рекли да се у њима ова веза употребљава место ње може употребити активни облик презента" (Стевановић 1956: 214). Признајући да се овај облик с трпним придевом може појавити увек уместо перфективног презента актива и да се перф. презент употребљава напоредо с футуром егзактним и чешће од њега, Стевановић подвлачи да тај облик сматра футуром егзактним, а не презентом, наводећи два разлога. Први – што је та форма најчешће у служби исказивања предбудућих радњи и, други – што се тим обликом никад не могу исказивати радње које се врше у "правој садашњости" да појасним: појединачне, референцијалне садашње радње (Стевановић 1956: 215). Потом каже да су неки граматичари за облик футура егзактног наводили пом. глагол *будем био* уз трпни придев. Па каже: „Међутим, ако је некада тих облика и било, они су у савременом, и разговорном и књижевном, српскохрватском језику постали таква реткост да се о њима као облицима језика више и не може говорити" (Стевановић 1956: 215). А закључујући рад опет наводи да се понављана садашњост исказује везом глагола *бити* (*будем*) и *бивати* с трпним придевом (Стевановић 1956: 215), не помињући да је први облик прогласио за футур егзактни.

Ова знања о пасиву углавном су уграђена у најважнију српску граматику друге половине двадесетог века. Реч је опет о – Стевановићевој граматици – у делу морфологије и делу синтаксе. У морфологији је он поновио шта је то пасив као врста глаголског стања – *трпног стања* (*пасива*), указао на двојаку могућност његовог исказивања и на чињеницу да се облици трпног придева врло често употребљавају као придеви (Стевановић [2]1970: 354–355). Дао је образац сложених облика перфекта, плусквамперфекта и – футура II, то јест презента: будемо хваљени / похваљени (стр. 356–357). Затим каже да се пасивни презент јавља једино од учесталих глагола (!) који значе понављање радње по неком обичају или навици као у примеру: Сваке године он *бива* похваљен за марљивост и постигнути успех у раду – сложен је од презента глагола бивати и трпног придева дотичног глагола. А овде место *бива* (од учесталог *бивати*) може бити употребљен облик презента *буде* (од глагола *бити*). Али, каже, то и није прави презент, који означава радњу што се врши у време говорења (хоће рећи референцијалну садашњост), те да се пасив таквог презента исказује рефлексивном конструкцијом, што је најчешће и код других облика (Стевановић 1970: 357). Наводи затим обрасце и за потенцијал, импоератив,инфинитив и футур (први), где нема ништа спорно. У својој (великој) синтакси М. Стевановић такође има поглавље о исказивању пасивног занчења глаголским облицима понавља о исказивању пасива облицима с трпним придевом. И оно најпроблематичније о облику пасивног футура II углавном понавља, чак и замршеније него у морфолошком делу – уплићући и друге облике презента где се и не исказује значење футура II. Ту, у одељку у коме се говори о футуру другом, нема чак ниједног примера где би у реченици био употребљен пасивни облик футура другог (буде био + трпни предев); наводе се само примери са пасивним обликом презента. Шта више – овде се наводе и примери са реченицама где управну клаузу допуњује зависна са презентом у предикату, што је општеприхваћено у српској литератури, нпр.: Тако би изгледао живот овог госта Барухове куће кад би требало да *буде приказан у неколико реченица* (Стевановић 1991: 699; И. Андрић) и неки други случајеви.

У Стевановићево синтакси у поглављу о падежима има обавештења о месту инструментала и предлошко-падежне конструкције *од + генитив* у пасивним реченицама, што представља нешто скраћен његов помињани рад о субјекту у пасивним реченицама.

Дакле, главна српска граматика која била у употреби од шездесетих година прошлог века, а и данас је у употреби, не даје доста података о исказивању пасива у српском језику; на првом месту је и даље морфологија – тј. обрасци глаголских облика пасива, где се понешто каже и о значењу. Пошто је М. Стевановић, за П. Ђорђићем, указао на двојност трпних придева, у великој мери се дају правилни обрасци ових облика. Остали су проблеми код идентификације пасивног облика презента с трпним придевом и футура другог. Код презента се проблем непрецизности јавља и у вези с непознавањем чињенице да се глаголским облицима регуларно исказују и појединачне (референцијалне) и неограничено понављане (нереференцијалне) садашње радње; то тада у српској језичкој науци није било доступно, практично пре појаве књиге Танасић 1996. Зато се и говори да се презентом са трпним придевом не може исказати права, већ само неправа садашњост. Пасивни облик футура другог се чак и не помиње, већ се само наводи пасивни облик презента у функцији футура другог, без објашњења како је могуће да постоји једна таква асиметрија на плану актив – пасив.

Кад је посреди велика Стевановићева граматика, читаоцу остаје да на основу тих делова знања на више места у два тома сам склопи пасивну реченицу.

Седамдесете године 20. века представљају почетак интензивнијег изучавања пасива у српском језику. Сарајевски професор Ксенија Милошевић преузима теорију пасива коју су дали лењинградски лингвисти Храковски и др. и објављује неколико радова у складу са дефиницијом коју су дали лењинграђани. Радила је на два плана: код пасивних реченица с трпним придевом је тражила начине како разликовати семантичку вредност његову у предикатској позицији, с тим у вези како се она о препознаје у вези с видом глагола и временом предиката (Милошевић 1973;

Милошевић 1974), а на другој страни како се утврђује пасив у рефлексивној конструкцији будући да је и она хомонимична (Miloševič 1972); Милошевић 1973а). У традицији лењинградске школе наставио је проучавање пасива крајем 20. и почетком 21. века писац овог излагања, понајвише оних са трпним придевима. Дао је и потпуне спискове пасивних глаголских облика који се употребљавају при режиму референцијалног и нереференцијалног представљања радњи, описао је како се указује на агенс у пасивним реченицама, као и агентивну конструкцију од + генитив у савременом српском језику. Како се може констатовати раст продуктивности пасивних конструкција у српском језику, тако се може рећи да исказивање агенса конструкцијом од (стране)+генитив није реткост нити има више ознаку књишке конструкције. Скренуо је пажњу да се не могу све реченице са трпним придевом сматрати пасивним због двојне семантике трпног придева. Да би реченица имала пасивну дијатезу, мора имати на семантичком плану агенс: који се дефинише прецизније – онај појам који планира, покреће и контролише вршење радње. Ова два аутора су у својим радовима указивали на који начин се у реченицама с трпним придевом у предикату и рефлексивним идентификује пасивна дијатеза. Сви најважнији радови о питањима пасива сабрани су у књизи Танасић 2014. Тако отпада и раније исказан став М. Ивић да понекад инструментал исказује агенс – киша, гром, ветар и сл. Ту инструментал није у реченици са значењем пасива већ декаузатива.

Кад је реч о исказивању агенса у српском језику, укључио се и Владимир П. Гутков с једним радом деведесетих година "О нужности студиознијег проучавања пасивних конструкција с трпним партиципима" (Гутков 1990). Он се позвао на став Милке Ивић да се агентивни инструментал не јавља у пасивним конструкцијама савременог српског језика и М. Стевановића да је врло редак. Насупрот чињеници да је М. Стевановић у својој синтакси навео свега неколико примера из старијих извора, В.П. Гутков наводи значајан број примера, истина, чешће где је трпни придев у атрибутивној функцији, а ређе у пасивним реченицама и код савременијих аутора 20. века – Б. Станковића, Боре

Ћосића, Иве Андрића, М. Црњанског, Б Ћопића, Павла Ивића. Значај овог рада је првенствено што је "пробио" освештало мишљење и показао да таква употреба инструментала у пасивним конструкцијама није нестала, што српски лингвисти нису запажали, јер се у језику често тражи оно што већ постоји у граматикама, па и у научној литератури. Овде треба додати само напомену да у савременом српском језику инструментал нема у пасивним конструкцијама функцију агенса у данашњем значењу тог појма (Танасић 2014: 177–187),

Дакле, крајем 20. века пасив је у српском језику био добро изучен. Међутим, у новија издања Стевановићеве граматике нису уношени резултати до којих је доишла српска наука.

У средњошколској граматици Станојчића и Поповића, која се појавила почетком деведесетих година 20. века, када се у српској науци доста знало о пасиву, у одељку о синтакси глагола понавља се Стевановићева грешка – проглашава се пасивни облик презента у приповедању за футур други: Тада Јаков буде позван у Београд (Станојчић и Поповић 2005: 398). То је и једини случај где се наводи пасивни облик футура другог. Ни у списку пасивних глаголских облика не наводи се облик футура другог, него се пасивни презент наводи као фуртур други (Станојчић и Поповић 2005: 187).

У граматици Ж. Станојчића и Љ. Поповића новина је што се пасивна реченица представља. Ту се даје кратак одељак под насловом Пасивне реченице (реченице с пасивном конструкцијом (Станојчић и Поповић 2005: 253–255), са два пододељка. У првом *Пасивна конструкција (с партиципским пасивом)* указује се да разлика између акатива и партиципског пасива није само у глаголском облику, него и у реченичној конструкцији. Пасивна конструкција се јавља само ако је испуњен услов: "субјектом је исказан пацијенс, глагол је у облику пасива, а агенс, ако је уопште наведен, исказан је зависним реченичним конституентом – агентивном допуном <...> од (стране) + именичка јединица у генитиву" уз напомену да се агенс најчешће не исказује (Станојчић и Поповић: 253). У другом пододељку под насловом *Конструкција са рефлексивним пасивом* каже се и "Дакле, глагол стоји у облику

рефлексивног пасива, а субјектом је исказан пацијенс. Агенс се, иначе, не изриче, тј. реченица је деагентизована” (Станојчић и Поповић: 255). Кратко, али све тачно и непротивречно.

И Живојин Станојчић у својој граматици понавља исту грешку: проглашавајући пасивни облик презента у приповедању за футур други: Тада Јаков буде позван у Београд (Станојчић 2010: 378). И у овој граматици у поглављу о простој реченици издваја се кратак одељак под насловом *Пасивне реченице*, где је дата прихватљива дефиниција пасива и ту су наведени примери за реченице с трпним придевом и за оне у рефлексивној форми (Станојчић 2010: 294–295).

У Синтакси просте реченице из 2005, у поглављу из синтаксе глагола – које сам ја писао, рекао сам зашто се пасивни презент глагола *бити/будем* с трпним придевом не може сматрати за футур други, а у новијим граматикама и издањима старијих – понавља се иста грешка (Пипер и др.: 375). Такође, и у својој монографији о презенту скренуо сам пажњу да се она погрешно проглаашава за пасивни облик футура другога (Танасић 1996: 145). Међутим, због тога што се у граматикама и даље понавља Стевановићево тумачење пасивног футура II пасиву сам се морао вратити поново са радом о исказивању будућности (Танасић 2014: 119–136). У том раду сам навео да футур други има своју форму са двочланим обликом глагола *бити/будем* уз трпни придев, а да једночлани облик глагола *бити/будем* с трпним придевом представља облик презента. Ту сам скренуо пажњу на то да граматичари покушавају да утврде граматичку норму супротно од језичке ситуације: не признају статус једном облику који постоји, макар и с малом фреквенцијом у савремено српском језику иако му кроз цео 20. век граматичари не признају статус. Као што је и пасивни облик футура првог трочлани, тако је и код футура другог, што су граматичари превидели. Показао сам да су граматичари покушали један облик пасивног презента прогласити обликом пасивног футура другог, чиме су направили поремећај у систему: остало би празно место на плану садашњости. Систем није подржао брисање једне јединице и довођење на њено место друге јединице, која већ има своје место у систему. Ту је изнесен

и принципијелан је став да се не може мала фреквенција једног глаголског облика узети као аргумент за његово брисање из система.

Рекох да је у Синтаксе просте реченице из 2005. у поглављу о синтакси глаголских облика дат потпун списак конструкција које исказују пасив при референцијалној и нереференцијалној интерпретацији глагола, те да су разјашњени и неспоразуми у погледу употребе пасивног презента и футура другог с глаголом *бити*/*будем*. Што се тиче исказивања агенса о ком се говори у поглављу о синтакси падежа, према моме мишљењу није речено све како говори литература и савремено језичко стање. У поглављу о генитиву наводи се субјекатски генитив са предлогом *од* и, кад је реч о пасивним реченицама каже се да је услов "да именица у генитиву представља множину (или само семантички) или да именује својеврсни ауторитет" (Пипер и др.: 128). То није тачно; нису необични случајеви са генитивом који значи једнину. Што се тиче инструментала и пасивних реченица, наводе се примери његове употребе какве наводе М. Стевановић и М. Ивић, али по моме мишљењу са тумачењем које није боље ако није лошије од њиховога. У овој великој и значајној синтакси просте реченице нема поглавља где би била представљена пасивна реченица. У извесној мери може то надокнадити поглавље Агентивност и пацијентивност (608–612) у делу књиге *Од садржаја ка облицима просте реченице*.

У новије време у употреби је и *Граматика српског језика за странце* Павице Мразовић ([2]2009), у којој има поглавље (Пасив (трпно стање). Међутим, она такође не доноси информације о пасиву које су се у време овог издања могле наћи у српској научној литератури. Као прво, посебно с обзиром на намену назначену у наслову књиге, нема јасне дефиниције пасива: "Ако говорнику/писцу вршилац/покретач радње није битан, ако жели истаћи оно што је обухваћено радњом, употребљавају се облици пасива" и даје се исправан пример (Мразовић [2]2009: 164). Није јасно представљена структура пасивних реченица. У попису пасивних глаголских облика с трпним придевом под именом партиципски пасив наводи се само форма са помоћним глаголом *бива-*

ти (Мразовић [2]2009: 165). Ту нема презента са глаголом *бити*/*будем*, него је тај облик наведен као облик футура II, такође и кад се говори о значењу и употреби пасива, нема овог облика за исказивање презента (Мразовић [2]2009: 169–170). Међу облицима стварни облик футура II се ни не наводи (Мразовић [2]2009: 166) Опет, у поглављу о значењу и употреби пасива нема стварног облика футура другог, већ је наведен пасивни презент. Ту је направљена још једна грешка: за пример са таквим обликом презента којим се исказује прошлост каже се да је то футур други за прошлост у самосталним реченицама (Мразовић [2]2009: 171). Оно што је добро у овој књизи јесте да се истиче да није тачна тврдња која се често наводи у граматикама да пасив није у духу српског језика (Мразовић [2]2009: 168), са информацијом да се пасив често јавља у дневној штампи и политичком животу, у језику струке, а да није редак ни у књижевности (Мразовић [2]2009: 167). Такође у овој граматици се наводи и тзв. "неутрални пасив у имперсоналној употреби: У овој соби се спава" (Мразовић [2]2009: 164). Такве реченице не испуњавају услове да се сматрају за пасивне како пасив дефинише лењинградска школа, а у српској литератури наводе као посебна врста безличних – обезличене реченице (Танасић 2012: 17–32).

У Нормативној граматици академика П. Пипера и И. Клајна пасив као врста дијатезе се добро дефинише. У поглављу о творби глаголских облика наводи се да се овим обликом може градити футур други (*будем био*) и наводе примери за прилошки предикат и предикат с трпним придевом: Кад буде (била) опозвана, јавиће се (Пипер и Клајн 2014: 175). Истина, ништа се не каже шта значи ово стављање једног дела у заграду. У синтакси глагола је наведен и облик партиципског пасива презента са глаголом *бити*/*будем* (Пипер и Клајн [2]2014: 389), а за футур други партиципског пасива наводе се и трочлана конструкција, тј. једина конструкција футура другог, и констатује да се облик пасивног футура другог све више замењује обликом пасивног презента, уз напомену да се се презентска препоручује због сажетости (Пипер и Клајн [2]2014: 402). Што се тиче агенса, наводи се да се он исказује конструкцијом *од+генитив* (345), а за субјекатски инстру-

ментал се каже да је карактеристичан за сакрални стил, мада се на истом месту наводи и примери где ни М. Ивић не каже да је посреди агенс: су насељени католицима; спржена сунцем (Пипер и Клајн [2]2014: 385). Ни у овој граматици нема, по моме мишљењу потребно, мало поглавље где би била скупљена сва знања о пасиву и како се он исказује реченицом. Дакле, тако нешто се налази само у средњошколској граматици Станојчића и Поповића и граматици Живојина Станојчића.

На крају треба одговорити на питање с почетка рада шта се о пасиву у српском језику зна у научној литератури, а шта кажу граматике. Кроз један век променила се ситуација у српском језику у погледу заступљености пасивних реченица. У првој половини 20. века истицано је да пасивне реченице нису карактеристичне за српски језик, а у другој половини тог века утврђено је да су оне сасвим уобичајене у њему. Крајем века утврђено је и то да је пораст пасивних реченица једна од карактеристика српског језика. У последњих педесетак година пасив као врста дијатезе изучаван је и могло би се рећи солидно описан у складу са савременим приступом пасивној дијатези, првенствено оним у руској литератури. Међутим, мора се рећи да наше граматике које су у употреби не нуде информације о пасиву ни у складу с местом пасивних реченица у савременом српском стандардном језику ни у складу са постигнутим резултатима његовог изучавања у српској лингвистичкој литератури.

Литература

1. Белић, Александар. П. Ђорђић, О старословенским трпним придевима. Јужнословенски филолог XII. – Београд, 1933. – 260–264.

2. Гудков, Владимир П. О нужности студиознијег приступа проучавању пасивних конструкција с трпним партиципима. Наш језик, нова серија XXVIII Св. 3–4. – Београд, 1990. – 241–245.

3. Ђорђић, Петар. О старословенским трпним придевима. Јужнословенски филолог XI. – Београд, 1932. – 89–173.

4. Ивић, Милка. Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија). Београд. САНУ. Институт за српски језик САНУ. Београдска књига, 2005. – 298 стр.

5. Милошевић, Ксенија. Темпорално значење и синтаксичка вриједност конструкција Сор (praes., perf. +part. Pass.) у српскохрватском језику. Јужнословенски филолог XXX/1–2. – Београд, 1973. – 423–437.

6. Милошевић, Ксенија. Интранзивност, рефлексивна конструкција реченице и пасивна дијатеза. Књижевни језик II. св. 1–2. – Сарајево. 29–39.

7. Милошевић, Ксенија. Улога импефективног вида и неких других елемената глаголског значења у семантичком конституисању и интерпретацији једног типа предиката. Зборник за филологију и Лингвистику. Сад, 1974.1– 39–171.

8. Пипер, П., Антонић, И., Ружић, В., Танасић, С., Поповић, Љ. и Тошовић, Б. Синтакса савременога српског језика: проста реченица. У редакцији академика Милке Ивић. Београд. Институт за српски језик САНУ. Београдска књига – Нови Сад. Матица српска, 2005. – 1165 стр.

9. Пипер, Предраг, Клајн, Иван. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад. Матица српска, [2]2014. – 582 стр.

10. Радовановић, Милорад. Стари и нови списи: огледи о језику и уму. Сремски Карловци – Нови Сад. Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007. – 250 стр.

11. Станојчић, Живојин и Поповић, Љубомир. Граматика српскога језика. – Београд. Завод за уџбенике и наставна средства, [10]2005. – 341 стр.

12. Станојчић, Живојин С. Граматика српског књижевног језика. – Београд. Креативни центар, 2010.

13. Стевановић, Михаило. Облик субјекта пасивних реченица. Наш језик V. Св. 5–6. – Београд, 1937. – 157–164.

14. Стевановић, Михаило. Глаголски облици пасива. Наш језик, нова серија, VII. Св. 7–10. – Београд, 1956. – 205–216.

15. Стевановић Михаило. Савремени српскохрватски језик I. Увод, фонетика, Морфологија. – Београд. Научна књига, 1970. – 653 стр.

16. Стевановић, Михаило. Савремени српскохрватски језик II. Синтакса. – Београд. Научна књига, [5]1970. – 942 стр.

17. Танасић, Срето. Презент у савременом српском језику. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија. Књ. 12. – Београд. Институт за српски језик САНУ, 1996. – 192 стр.

18. Танасић, Срето. Из синтаксе српске реченице. – Београд. Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2012.

19. Танасић, Срето. Синтакса пасива у савременом српском језику. – Београд. Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2014. – 259 стр.

1. Marković, dr Svetozar. Predavanja iz fonetike i morfologije savremenog srpskohrvatskog jezika: Morfologija, Sarajevo. Univerzitet u Sarajevu.Sarajevo, 1970. – 257 стр.

2. Milošević, Ksenija. Neki aspekti semantičkog odnosa konstrukcija pasivne (sa trpnim pridjevom) i refleksivne u savremenom srpskohrvatskom jeziku. Književni jezik I, sv. 3–4. Sarajevo,1972, – 63–86.

Milošević 1973a

3. Mrazović, Pavica u saradnji sa Zorom Vukadinović. Gramatika srpskog jezika za strance. Drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje. Sremski Karlovci – Novi Sad. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009. – 815 стр.

Информация об авторе:

Проф. др Срето З. Танасић,
Научни саветник Института за српски језик САНУ, Београд
Дописни члан академије наука и уметности Републике Српске,
Бања Лука

Проф. д-р Срето З. Танасич,
Научный советник Института сербского языка САНИ, Белград
Член-корреспондент Академии наук и искусств Республики Сербской,
Баня-Лука

Information about the author:

Sreto Z. Tanasić, PhD, Principal Research Fellow,
Institute for the Serbian Language SASA, Belgrade
Corresponding member, Academy of Sciences and Arts of the Republic of Srpska